

ՀԱՅՐԵՆԻԸ-ՍՓՅՈՒՌ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ԲՆԱԳ-ԱՎԱՌՈՒՄ 1990-ԱՎԱՆ ԹԹ.

ԽՄՀՄ-ի փլուզումից հետո Հայաստանի տնտեսական ծանր պայմանների պատճառով շատ մտավորականներ մեկնեցին հայրենիքից, որի հետևանքով քուլագավ հանրապետության գիտական ներուժը: Դրան նպաստեց նաև ՀՀ կառավարության սխալ քաղաքականությունը գիտության բնագավառում: Չկարողանալով կամ չկամենալով գլխավորել հանրապետության գիտական հզոր բանակը՝ այն լուր խրախուսեց արտահոսքը: Մակայն մեծ թվով հայրենամուտ գիտնականներ՝ հատկապես ավագ սերնդի ներկայացուցիչները, շարունակեցին իրենց գիտական աշխատանքները:

Միյուրքի հետ փոխադարձ կապի բազմափուլային ձևերում ներկա պայմաններում կարևոր են նաև գիտական առնչությունները, որոնց նպատակը նույնպես համագլխին համախմբման, համատեղ, միասնական ծրագրերի մշակման միջոցով նորանոր նվաճումների հասնելն է: 1990-ական թվականներին Երևանում և սփյուռքում հաճախակի գիտական նստաշրջաններ էին հրավիրվում, որտեղ քննարկվում էին համատեղ հետաքրքրություններ ներկայացնող հարցեր, ընդունում համապատասխան որոշումներ: 1991թ. փետրվարին ՀՀ ԳԱԱ սփյուռքահայ համայնքների պատմության և մշակույթի բաժնի գիտական նստաշրջանում նույնպիսի գնահատվեցին ազգանպաստ գործոնների հանդես գալը՝ ընդգծելով, որ սփյուռքը նույնքան զգույն է հայրենիքի կարվաքն ու օգնությունը, որքան հայրենիքն է զգույն սփյուռքից: Դա փոխադարձաբար կարող էր լինել:

Կարևոր գիտական միջոցառում էր 1992թ. հոկտեմբերին Երևանում տեղի ունեցած ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի, Երևանի պետական համալսարանի և Կալիֆոռնիայի համալսարանի համատեղ գիտաժողովը, որին մասնակցում էին ՄԱՆ-ից, Ֆրանսիայից և այլ երկրներից եկած մասնագետները: Ոգևորիչ էր Բուրլաքիայի «Երևան» կազմակերպության նախաձեռնությամբ կազմակերպված «Հայկական ոգու կենտրոնակայությունը» գիտական կոնֆերանսը, որտեղ հետաքրքիր գեկուցումներ լսվեցին հայոց պատմության ու մշակույթի, հայ-թուրքական կապերի, գործարար շրջանների համագործակցության վերաբերյալ: Նման միջոցառումները ոգեշնչում են հայկական համայնքին, բարձրացնում նրա ազգային ինքնագզացումը:

Հայրենիք-սփյուռք գիտական համագործակցության կարևոր միջոցառումներից էր 1992թ. հունիսին Երևանում կազմակերպված համահայկական գիտական նստաշրջանը, որը նվիրված էր հայության տարբեր հատվածներին համագործակցության, ազգային համախմբման և հսկայապահպանության կարևոր հիմնահարցերին: Խորհրդային կայսրության փլուզման հետևանքով աշխարհաքաղաքական փոփոխություններն ու պատմական նոր իրողությունները նոր խնդիրներ են դնում համայն հայության առջև: Հայ ժողովուրդը հայրենիքում և արտերկրում կարող է գոյատևել համայն հայության միասնական ջանքերով: Նոր պայմանները հրամայաբար պահանջում են մշակել համագործակցության ծրագրեր և հասնել ազգային կազմակերպականության, ազգային մասնակցության ու գործակալության որակապես նոր մակարդակի: Երևանյան համագզային գիտաժողովում նշվեց, որ Հայաստանը այնտեղ է գոյատևել ոչ միայն հանրապետության բնակչության, այլև ամբողջ հայության հավաքական ջանքերով: Սփյուռքը գոյատևելու է հայրենիքով, իսկ Հայաստանը՝ գաղթաշխարհի օգնությամբ: Գիտաժողովում ցանկություն հայտնվեց ստեղծել համահայկական մի մարմին և լուրջ աշխատանքներ տանել տարբեր կուսակցությունների և մշակութային կազմակերպությունների միջև հակասությունների վերացման ուղղությամբ, որոնք հիմնականում հրահրվում են օտարների կողմից: Ինչպես արդարացիորեն նշվեց համագումարում, գլխավոր նպատակը աշխարհով մեկ սփռված հայությանը մեկ առանցքի շուրջ համախմբելն է:

1998թ. սեպտեմբերին Երևանում հրավիրվեց Հայաստանի Հանրապետության և մի շարք երկրների սկադեմիաների գիտաժողով՝ նվիրված բնության պահպանման հարցերին: Ընդհանրապես Հայաստանի գիտական հիմնարկները սերտ համագոր-

ծակցության մեջ էին ԱՄՆ-ի համապատասխան համալսարանների հետ: Դրան մեծապես նպաստում է «Հայաստան-ԱՄՆ» ընկերությունը: Հայաստանում գիտության զարգացման և գիտատեխնիկական ներուժի արտագաղթը սահմանափակելու նպատակով ՄՆ-ի «Քաղաքացիական եկտագոությունների և զարգացման հիմնադրամը» Հայաստանին (ԱՊՀ-ից միակ երկրին) տրամադրեց 500 հազար դոլար¹:

Միջազգային համահայկական գիտաժողովներում լուրջ անհանգստություն է դրսևորվում ներքին սփյուռքի ծանր վիճակի վերաբերյալ: Այստեղ խորհրդային տարիներին վերացվել էին ազգային բոլոր կազմակերպությունները, և բացարձակ ուժացման բաղադրականություն էր տարվում: ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո տեղական ազգայնականները դիմում էին տարբեր միջոցների ազգային փոքրամասնություններին երկրից արտաքսելու համար: Բացի «Լրատուանից, որտեղ հայկական ամուր գաղութ կա իր կրթամշակութային կազմակերպություններով, մնացած նախկին հանրապետություններում հիմնականում խառնում են ռուսերեն, ու ձուլման վտանգը շատ մեծ է: Հայաստանի կառավարությունը, ինչպես նշվում էր գիտաժողովներում, պետք է միջոցներ ձեռնարկի նաև ներքին սփյուռքում եղած հայկական գաղթօջախների ամրապնդման համար: Նա տեղ պիտի կանգնի իր ժողովրդի այդ հատվածներին՝ նկատի առնելով, որ XX դարի վերջին ամենուր հանդես են գալիս և հաճախ իշխանությունների կողմից խրախուսվում ազգայնամուլներ, որոնք տարբեր վայրագություններով ձգտում են «մաքրել» իրենց երկիրը:

Սփյուռքի կրթա-մշակութային գործունեությունը, ինչպես նաև հայրենիքի հետ գիտա-կրթական կապերի ամրապնդումը սփյուռքի գաղութների ազգային ինքնության պահպանման համար այլևս բավարար չէին: Հայրենիք-սփյուռք հարաբերություններում շատ կարևոր է տնտեսական դիմամիկ համագործակցությունը, որը կարող է նոր լիցք հաղորդել հայության երկու հատվածներին:

Անկախություն ձեռք բերելուց հետո Հայաստանի իշխանությունները, տնտեսական ծանր պայմաններից ելնելով, փաստորեն սփյուռքին հատկացրին տնտեսական օժանդակողի սահմանափակ դերը: Դա չէր կարող նպաստել հայրենիք-սփյուռք փոխհարաբերությունների կայունացման փոխշահավետ ռազմավարության մշակմանը: Հայաստանը պետք է սփյուռքի տարբեր գաղութների հետ համագործակցության համապարփակ ծրագրեր մշակի՝ հաշվի առնելով հայրենիքի և գաղութի շահերը: Հայրենիքի տնտեսական գոյությունն ու հզորությունը սփյուռքահայության հարստեման երաշխիքն է, իսկ վերջինիս կենսունակությունն ու բարեկեցությունը հայրենիքի ամրապնդման կարևոր գործոնն է: Այդ իմաստով սկզբնական շրջանում՝ մասնավոր երկրաշարժից հետո, շատ մեծ էր սփյուռքից ստացված օգնության դերը, որն է վերջո ուղղված էր ազգապահպանման գործընթացին: Այդ օգնությունը դրսևորվեց տարբեր ձևերով:

Հայաստան-սփյուռք հարաբերություններում անգնահատելի է առանձին բարեգործների և հասարակական կազմակերպությունների ազգանվեր գործունեությունը: Ազգային բարեգործների առաջին շարքում է Ալեք Մանուկյանը: Տակավին 1964թ. հիմնված Ալեք Մանուկյանի և նրա տիկնոջ՝ Մարի Մանուկյանի հիմնադրամը հսկայական դեր խաղաց սփյուռքում դպրոցաշինության, կրթական հաստատությունների առաքման, նոր մշակութային կենտրոնների ձևավորման, երատարակությունների կազմակերպման. հայ ուսուցիչների ու մտավորականների պայմանների բարելավման գործում:² Հիմնադրամի միջոցներով մեծ թվով դպրոցներ, մշակույթի տներ կառուցվեցին ԱՄՆ-ում, Կանադայում, Արգենտինայում, Ավստրալիայում և այլ երկրներում: Հայրենիքից հրավիրվեցին բարձրորակ մասնագետներ, որոնք նախատեսվեցին տարբեր երկրներում հայկական մշակույթի տարածմանը: Հիմնադրամը մեծ օժանդակություն ցույց տվեց հայրենիքի վերաշինությանը: «Սփյուռքի հայությունը կապի Հայաստանի սիրով, ու կապի անոր ապագայի համար. ասել է Ա. Մանուկյանը, այլապես ինչ իմաստ պիտի ունենար մեր ազգապահպանումի ամբողջ պայքարը, եթե մենք չունենայինք վախճանական նպատակ մը: Մենք համոզված ենք, թե առանց հայրենիքի չի կա-

¹ «Ազգ» օրաթիւր, 8 դեկտեմբերի, 1998:

² Վ. Համուկասյան, Ալեք Մանուկյան, Եր., 1994, էջ 24:

րով գոյատևել սփյուռքը»:³ Մեծ բարերար Ալեք Մանուկյանի գործունեությունը, նրա կատարած ազգամիջին աշխատանքը բարձր են գնահատվել հայրենիքի կողմից: Նա արժանացել է Հայաստանի ազգային հերոսի կոչման ու պարգևատրվել շքանշաններով: Այդ պատվարժան գործը հետագայում (1996թ.) շարունակեց նրա դաստիարակը՝ Լուիզ Միմոն Մանուկյանը, որի գործունեությունը սփյուռքի և հայրենիքի բարգավաճման ու մերձեցման գործում դժվար է գերազանահատել: Հանդես գալով ՀԲԸՄ-ի 90-ամյակի առթիվ՝ Լուիզ Մանուկյանը նշում է, որ եղած զումարները ծախսվում են սփյուռքում և հայրենիքում դպրոցների, հիվանդանոցների, ծնոսանոցների, ինչպես նաև սոսնոսական բնագավառում շինարարական աշխատանքների վրա: Էրեբունի հիվանդանոցում, օրվակ, ստեղծվել է Հայաստանում առաջին գերձայնային սարքավորումներով հետազոտման բաժինը:

Հայրենիք-սփյուռք կապերը ստատաթ, բարեգործ ու նվիրյալ և մեծ հայրենասեր է Գալուստ Գյուլբենկյանը: Նրա կտակի համաձայն՝ խոշոր միջոցներ են տրամադրվում Հայաստանի գիտության և թժկության կարիքների համար, որով հիմնականում բանկարժեք սարքավորումներ են գնվում: 1994թ. Հայաստանին նվիրվեց ժամանակակից անալիտիկ սարքավորումների համալիր, որը նախատեսված է դեղերի և սննդամթերքների որակը ստուգելու համար: Գյուլբենկյանի միջոցներով շարունակվում են հայրենասիրական աշխատանքները Հայաստանում և սփյուռքում:

Հայրենիքին բոլոր միջոցներով օգնող, սփյուռքի հետ կապերն ամրապնդող բարերար նվիրյալներից է Ֆրանսահայ երգիչ Շառլ Ազնավուրը: 1988 թ. կործանարար երկրաշարժի լուրն ստանալուն պես Շ. Ազնավուրը նվիրվեց հարագատ ժողովրդի ցավերն ու կարիքները մեղմելու գործին: Շուտով ստեղծվեց «Ազնավուրը Հայաստանին» կազմակերպությունը: 1994 թ. մայիսին նա հատուկ ինքնաթիռով շուրջ 40 տոննա մարդասիրական օգնություն բերեց Հայաստան: Հատկապես երկրաշարժից տուժած վտրերեխաներին փրկելու և օգնելու համար նա տարբեր տեսակի արտադրություններ կազմակերպեց, իսկ 1995 թ. Ազնավուրը ղիմեց Եվրոհամայնքին, որն ավելի քան 3 մլն - դոլարի մագուր ու գազ գնեց երևանցիներին օգնություն ցույց տալու համար: Ազնավուրը հայրենամիկը բարեգործությունը երախտագիտության, հարգանքի ու սիրո խոր գզացմունքներ է առաջացնում ամենաթ: «Ազնավուրը հայ խիղճն է, որն արքնանալով, հուզում են ալեկոծվելով՝ կալեկոծեր համակ մարդոց սրտերը», - ասում Լին նրա մասին:

Երկրաշարժի հետևանքների վերագումր համազգային գործ դարձավ, և ամբողջ սփյուռքը ոտրի կանգնեց: Միյուտբում կազմակերպվող հանգանակության միջոցները կենարոնացվեցին մեծ վստահություն վայելող Լինսի հաստատությունում, որը գլխավորում է Քրքր Քրքրյանը: Շուտով հիմնադրամի անդամ դարձան ամերիկահայ ամենահայտնի բարեգործական կազմակերպությունները, եկեղեցական թեմերը: Հիմնադրամը և անձամր Քրքր Քրքրյանը տարեցտարի խոշոր հատկացումներ են կատարում Հայաստանը տնտեսական ծանր վիճակից դուրս բերելու համար: Ամբողջ 1990-ական թվականներին Լինսի հիմնադրամի օժանդակությամբ կառուցվել են կուլտուրտնոսական հիմնարկներ, ճանապարհներ, բնակարաններ և այլն: Նա հայ ամենամեծ ու նվիրյալ բարեգործն է:

Ձինիշյան հիշատակի հիմնադրամը լայն աշխատանքներ է ծավալել Գյուլբենկյան բնակելի շենքերի կառուցման և վերանորոգման, ջրագծերի վերականգնման ուղղությամբ: Այն հոգատարություն է ցեցաբերում անօրեան երեխաների, սոցիալապես ծանր վիճակում գտնվող ընտանիքների նկատմամբ: Իսկ սփյուռքահայ բարեգործ Գալուստ Մոդոմոնյանը բազում նվիրատվություններ է կատարել Թալինի և Վայքի շրջաններում դպրոցներ, եկեղեցիներ կառուցելու համար:⁴

Հայաստան-սփյուռք հարաբեաթյուններում կարևոր են նաև վտխադարձ այցելությունները, որոնք հնարավորություն են ընձեռում ճիշտ գնահատելու երկրում կատարվող փոփոխությունները: Միքիացի մշակութային և կրթական գործիչ Վահե Ժամագործյանը հպարտությամբ նշում է, որ «Ձվարթնոց» երգչախումբն ու «Մարդարապատ» պարախմբերը հաջողությամբ ելույթներ են ունենում մայր հայրենիքում՝ վո-

³ «Հայրենիքի ծայն» շարաբերք, 19 սեպտեմբերի, 1991:

⁴ «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաբերք, 11 մայիսի, 1998:

խաղարձ հայրստացնելով համագալսին արվեստը: Արտերկրում մեծ արժագանք ունեցավ մասն ալն, որ Հայաստանում վերականգնվեցին մոռացության մատնված շատ մշակութային ու պետական գործիչների անունները:

Հայրենիք-սփյուռք կապերն ամրապնդելու և բոլոր միջոցներով Հայաստանին օգնության հասնելու գործում բեղուն աշխատանք է կատարում Հայ օգնության ֆոնդի (ՀՕՖ) Երևանի մասնաճյուղը, որն իր նպատակն է համարում «գեթ փոքր-ինչ քեթևացնել մեր ժողովրդի հոգսերը»: Այդ ֆոնդը մեծ քանակությամբ սննդամթերք ու դեղամիջոցներ է փոխադրում և ձրի (անվճար) բաժանում կարիքավորներին: ՀՕՖ-ի հովանավորությամբ մեծ թվով բժիշկներ են վերադարձվել ԱՄՆ-ում և հիվանդանոցներ ապահովվել բուժսարքավորումներով, դեղորայքով: 1990-97թթ. ՀՕՖ-ը 160 մլն ամերիկյան դոլարի սրժողությամբ օգնություն է ցույց տվել Հայաստանին⁵:

Շվեյցարացի բարերար և հասարակական գործիչ Մարգիս Իզմիրյանը մեկ միլիոն դոլար միլիոն Երևանի պետական համալսարանի գրադարանի վերակառուցման ու հարստացմանը: Ի նշան երախտագիտության 1997թ. համալսարանի գրադարանն անվանակոչվեց Մարգիս Իզմիրյանի և նրա կնոջ՝ Մարի Իզմիրյանի անունով: Իսկ ազգային բարերար Վաչե Մանուկյանը 1 մլն դոլար դրամազվածով հիմնել է համալսարանական կրթաբուհների հիմնադրամ, որից հիմնականում օգտվում են Լիբանանի համալսարաններում սովորող հայ ուսանողները:

Բազում հայ գաղթօջախներ հայրենասիրական օգնություն են ցույց տալիս հատկապես աղետի գոտում և ազատամարտիկներին: Սակայն հարցը չպետք է հանգեցվի միայն օժանդակություն ցույց տալուն կամ ժամանակ ստ ժամանակ փոխանցություններ կազմակերպելուն: Միանգամայն ճիշտ են նկատում Բուվեյքի հայ գործիչները. «Այսօր ժամանակն է, որ պետությունը գաղթյալներով զբաղվի և կապը ոչ թե առանձին անձերի միջոցով լինի, այլ՝ պետության և գաղթի դեկավարի: Այդ դեպքում արդյունքը շուշավեյի կլինի»⁶: Ցանկություն է հայտնվում տեղծել մի կենտրոն, որը կհամակարգի սփյուռք-Հայաստան հարաբերությունները, կձգտի հոգալ ինչպես հայրենիքի, այնպես էլ սփյուռքի կարիքները:

Բացի առանձին բարեգործներից և բարեգործական կազմակերպություններից հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների ամրապնդման գործում անգնահատելի դեր են խաղում սփյուռքում ձևավորված հայկական լուրջոր համայնքները: Դրանցից ամենախոշորն է ամերիկահայ գաղութը, որն ավելի քան 1 մլն բնակչություն ունի: Ամերիկահայ գաղութում է տեղադրված Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության (ՀԲԸՄ) կենտրոնական վարչությունը, որն իր մասնաճյուղերն ունի ԱՄՆ-ի բոլոր հայաբնակ վայրերում: Գործում են քաղաքական կուսակցություններ, բազում միջնակարգ և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ, իսկ մի շարք ամերիկյան համալսարաններում՝ հույազիտական ամբիոններ: Բավականին ակտիվ է գործում Հայ օգնության միությունը (ՀՕՄ), որը երկրաշարժի աղետյալներին առաջին ձեռք մեկնողներից էր: ՀՕՄ-ի Հյուսիսային Ամերիկայի մասնաճյուղերի բարերարների օգնությամբ 1997 թ. մայիսին Ալաբամայում բացվեց «Մոր և մանկան առողջության կենտրոնը», որն այնքան անհրաժեշտ էր աղետի գոտու համար: «Այս կառույցը, - ասաց ՀՕՄ-ի ներկայացուցիչը, - հայության հավաքակառության արդյունքն է և խորհրդանշում է սփյուռք, հայրենիք և ժողովուրդ կապը»⁷:

ՀՕՄ-ը որքանոցներին օգնություն ցույց տալու ծրագրով զգալի նյութական օժանդակություն է ցույց տալիս մասն գիշերօթիկ դպրոցներին, անապանով երեխաներին: 1996 թ. մարդասիրական օգնություն ստացան Երևան քաղաքի 100 հազար մտավորականներ, 50 հազար ուսուցիչներ, ինչպես մասն 3500 պատերազմի վետերաններ⁸:

Ամերիկահայ գաղթօջախն իր կազմակերպություններով մեծ օգնություն է ցույց տալիս մասն սփյուռքի մյուս հայկական համայնքներին, օգնում հայապահպանման ընդհանուր գործին: 1991 թ. 150 հազար դոլար հատկացվեց Արգենտինայի, Հայաստա-

⁵ «Մոլորակ», 5 դեկտեմբերի, 1997:

⁶ «Հայաստանի Հանրապետություն», 4 օգոստոսի, 1993:

⁷ «Ազգ», 18 մայիսի, 1997:

⁸ «Լուսինա» օրաթերթ, 2 օգոստոսի, 1996:

նի, Անգլիայի, Իրանի, Սիրիայի, Իսպանիայի և այլ երկրների հայ ուսանողներին: ՀԲԸՄ Վիննաչի մասնաճյուղի օգնությամբ մի ամբողջ թաղամաս կառուցվեց: Ինչպես նաև Երախտագիտության Վիննաչում տեղադրվեց 3,5 մետրանոց խաչքար:

Մեծ է Շվեդիայի հայկական համայնքի ազգանվեր գործունեությունը: 1974 թ. Շվեդիայում հիմնվեց հայ առաջին կազմակերպությունը, որը շուտով Հայաստանից դասագրքեր, գրականություն, թերթեր ստացավ և ստեղծեց հայկական գրադարան: Շուտով բացվեց Մ. Մաշտոցի անվան վարժարան: 1991 թ. շվեդահայ բոլոր միությունների համագումարը հրավիրվեց, որտեղ ձևավորվեց մի համակարգիչ կենտրոն: Այն գրավելու էր տեղեկում հայերի ուսուցման կազմակերպման, Հայաստանին օգնություն ցույց տալու և այլ հարցերով:

Տարեցտարի ամրապնդվում և ուժեղանում է Արգենտինայի հայ գաղութը: Այստեղ մեծ աշխատանքներ են տարվում հատկապես աճող սերնդին հայեցի դաստիարակելու ուղղությամբ: Հայրենանվեր աշխատանքներ է կատարում Արգենտինա-Հայաստան ընկերությունը, որը գլխավորում է այդ կենսունակ գաղութի աշխատանքները, նպաստում հայրենիքի հետ համագործակցությանը: Արգենտինահայ համայնքի օգնությամբ վերականգնվեց Արցախի Մարտունու շրջանի Վաղուհաս գյուղը, Ստեփանավանում կառուցվեց ֆիզիկա-մաթեմատիկական թեքումով դպրոց:

Հայրենիք-սփյուռք առնչություններում 1990-ական թվականներից որոշակի դեր էր վերապահված նախկին ԽՍՀՄ հանրապետություններում ձևավորված հայկական համայնքներին: Ներքին սփյուռքում ծանր ճակատագիր ունեցավ Ադրբեջանի՝ շուրջ կես միլիոն բնակչություն ունեցող հայկական համայնքը: Արցախի ազատագրական պայքարի ընթացքում Ադրբեջանի իշխանությունների վայրագություններից խուսափելու համար հայերը զանգվածաբար բռնազաղթվեցին՝ ապաստանելով Հայաստանում և ԱՊՀ երկրներում: Ադրբեջանի հայկական գաղութը դադարեց գոյություն ունենալուց:

Այլ էր Վրաստանի հայկական գաղութի ճակատագիրը: Այստեղ հայկական բնակավայրերը տարեցտարի ստվարանում էին՝ ամրապնդելով դարավոր բարեկամությունը: 1990-ական թվականներից Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից Հայաստանը շրջափակելու պայմաններում Վրաստանը միակ հարևանն էր, որտեղով Հայաստանը կապվում էր արտաքին աշխարհի հետ: Երևան - Թբիլիսի երկաթուղով և Բաթումի մավախանգստով Հայաստանն արտահանում և ներմուծում էր իր հիմնական ապրանքները: Այդ հարաբերությունների կարգավորման գործում շատ մեծ է հայկական համայնքի դերը: Հայաստանի համար բավական ծանր տարում հիմնվեց Հայաստան-Վրաստան ընկերությունը: Դրանք զգալի դեր խաղացին երկու պետությունների բարիդրացիական հարաբերությունների ամրապնդման գործում: Հայաստան-Վրաստան ընկերությունը հրատարակում է «Օջախ» թերթը: Վրաստանի կարևոր համայնքներից է Բաթումի հայկական համայնքը, որը, սակայն, խորհրդային տարիներին մեկուսացել էր, կապերը խզել մայր հայրենիքի հետ: 1992թ. Բաթումում տեղի ունեցավ աջարահայության բարեգործական ընկերության հիմնադրումը: Այդ ընկերության նպատակն էր վերաբացել հայկական եկեղեցին, նյութական օգնություն ցույց տալ անապահով ընտանիքներին, համագործակցել մյուս երկրների հայկական համայնքների հետ և այլն: Այդ համայնքն իր քաղաքական չեզոքությամբ և տնտեսական ակտիվ գործունեությամբ կարողանում է համախմբել հայերին, պահպանել նրանց ուժացումից: 1996 թ. Բաթումի «Լերաձնունդ» բարեգործական ընկերության ջանքերով բացվեց հայկական դպրոց, որը վրակվել էր աշակերտներ չունենալու պատճառով: Այդտեղ սովորում էին մոտ 100 երեխաներ: Սակայն դեռևս զգացվում է համայնքի մեկուսացումը: Դպրոցը Հայաստանից անհրաժեշտ դասագրքեր և գրենական պիտույքներ չի ստանում:

Ծանր եղավ աբխազախայության ճակատագիրը, որը, վրաց-աբխազական պատերազմի ժամանակ երկու կողմերի հարվածների տակ ընկնելով, կոդապտվեց ավագակախմբերի կողմից: Աբխազախայությունը ցրվեց աշխարհով մեկ և փաստորեն այդ համայնքը նույնպես դադարեց գոյություն ունենալուց:

Վրաստանի հայկական համայնքներից ամենակայունը ջավախքահայությունն է, որը, սերտորեն համագործակցելով Հայաստանի հետ, ապահովում է հայեցի ապրելակերպը: Մեծ է «Ջավախք» հայրենակցական միության դերը: Այդ միության

հետևողական աշխատանքների շնորհիվ հարյուրավոր ջախջախյալներ, որոնք տազանա աշխատանքի էին մեկնում, տեղավորվեցին աշխատանքի աղետի գոտում: Միությունը գնեց մի քանի շարժական էլեկտրակայաններ և նվիրեց Ախալքալսկի հիվանդանոցներին ու դպրոցներին: Հայաստանից Ջախջախի դպրոցները ստանում են դասագրքեր, ծրագրեր, գեղարվեստական գրականություն: Փոխադարձ մշակութային համույթների այցելություններն ավելի են ամրապնդում կապը մայր հայրենիքի հետ:

Հայաստանի անկախությունը ազգային զարթոնքի բերեց նաև ներքին սփյուռքի մյուս հայկական համայնքներին: Ամենուր սկսեցին կիրակնօրյա դպրոցներ բացվել, գործել եկեղեցիներ և ամրապնդել կապը հայրենիքի հետ: Ներքին սփյուռքում իր ուրույն տեղն ունի Ռուսաստանը, որը միակ երկիրն է, որ անարգել ապաստան է տալիս ինչպես սոցիալիզմի կոլվերից, այնպես էլ երկրաշարժից հետո անօթևան մնացած հարյուր հազարավոր մարդկանց: Կրասնոդարի, Ստավրոպոլի, Հյուսիսային Կովկասի շատ բնակավայրեր հյուրընկալ ընդունեցին գաղթահայերին՝ նրանց ցույց տալով տարբեր տեսակի օգնություն: Բավականին ծավալուն ազգապահպան գործունեություն է ծավալել Աստրախանի հայկական համայնքը, որը սերտորեն համագործակցում է Հայաստանի հետ, կազմակերպում մշակութային օրեր, փոխադարձ այցելություններ և այլն: 1993 թ. հունիսին Աստրախանում կազմակերպվեցին հայկական մշակութային օրեր, որին մասնակցեցին Ռուսաստանի մյուս հայկական համայնքների ներկայացուցիչները, քաղաքական ու տնտեսական ղեկավարները, գիտության և արվեստի գործիչները:

Ազգապահպանմանը նպաստելու գործում իր արժանի ավանդը մտցրեց Մանկու Պետերբուրգի «Հայկական տուն» ընկերությունը, որի հիմնական նպատակն էր Ս. Պետերբուրգի զանազան կազմակերպությունների, ինչպես նաև անհատ գործիչների միջև հոգևոր, մշակութային և գործարար կապերի ամրապնդումը: 1993 թ. քաղաքի իշխանությունների որոշմամբ հայկական համայնքին վերադարձվեց հայոց եկեղեցին: Նույն թվականին հայերեն և ռուսերեն լույս տեսավ «Հավատամք» ամսաթերթը, որի առիթով քաղաքապետը Ս. Մորչակը գրել է. «Հատկապես, որ հայ ժողովրդի կրած տառապանքների դաս կհանդիսանան մեզ բոլորիս համար և նոր լիցք կհաղորդեն նոր հասարակության կառուցման համար»⁹: Այդ գաղափարը մեծ աշխատանքներ է կատարում նաև հայրենիքի հետ կապերն ամրապնդելու, գիտության, արվեստի ու մշակույթի օրեր կազմակերպելու գործում: Այդտեղի հայկական դպրոցները Հայաստանից ստանում են անհրաժեշտ դասագրքեր ու դպրոցական պիտույքներ: Դնեպրոպետրովսկի հայկական համայնքի ակադի միջնորդությամբ որոշ դպրոցներում դասավանդվում են հայոց լեզու և գրականություն: Մոտ 200 աշակերտներ են սովորում Դնեպրոպետրովսկի հայկական դպրոցներում: 1997 թ. Դնեպրոպետրովսկում մի քանի շենքեր փլվեցին և մոտ 3000 մարդ մնաց անօթևան: Տեղի հայկական համայնքը դիմեց բոլոր հայերին օգնության ֆյունդ ստեղծելու համար. «Ամեն գիտենք, որ դնեպրոպետրովցիներն առաջիններից մեկն էին, որ արձագանքեցին Հայաստանի դժբախտությանը (1988թ. երկրաշարժին) և ուղարկեցին իրենց լավագույն շինարարներին, բժիշկներին և օթևան տվեցին տարազգի հայերին: Հիմա եկել է մեր հերթը, որպեսզի մենք մեր եղբայրներին վարձահատույց լինենք, նրանց շրջապատենք հոգատարությամբ»:¹⁰

Հետպատերազմական շրջանում տարբեր ճակատագրեր ու զարգացման տարբեր հնարավորություններ ունեցան սոցիալիզմի հայկական գաղթօջախները:

Բուրգարահայ գաղթը իր քանակով եվրոպայում երկրորդն էր Ֆրանսիայից հետո: Մակայն երկար տարիներ այնտեղ բազմաթիվ կոմունիստական բարոյականության պայմաններում ազգային խնդիրները հետին պլան էին մղված: Հետպատերազմական սոսանամյակներում առաջինը ՀՕՄ-ն էր, ապա Հոմենտները, որոնք ազգային կերպարանք հաղորդեցին համայնքին: Մինչ այդ գործող «Երևան» միությունը, ըստ էության, այնքան էլ հայկական չէր: 1990-ական թվականներին այստեղ ևս ազգային զարթոնք էր նկատվում: Բազում միջոցառումներ կազմակերպվեցին հայրենիք-սփյուռք կապերն ամրապնդելու և համայնքի հայապահպանման աշխատանքներն ակադիվաց-

⁹ «Հայրենիքի հայն», 17 հուլիսի, 1993:

¹⁰ «Հայաստանի Հանրապետություն», 14 հունիսի, 1997:

ներու համար: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո իր գոյությունը դադարեցրել էր նաև Ռումինիայի Հայոց միությունը, որը վերակենդանացավ 1980-ականների վերջերին: Այստեղ ևս, ինչպես Բուլղարիայում, սուբսիդիաները նշանակալից չէին: Հայաստանի Հանրապետության օգնությամբ սկսում են կենդանության նշաններ գույց տալ նախ կիրակնօրյա, ապա և սովորական դպրոցները: Այդտեղ գործում են 4 շաբաթօրյա վարժարաններ: Ինչպես այս, այնպես էլ սեղական հայկական մամուլի լույս ընծայման գործում շատ մեծ է Հայաստանի Հանրապետության օգնությունը: Այստեղ ևս համալսարանի ցուցահանդեսներ են կազմակերպվում, որտեղ այցելող այլազգիները հայկական մշակույթի հետ ծանոթանալու հնարավորություն են ունենում: Ռումինիայի հայկական համայնքը մեծ հարգանք է վայելում երկրում:

Գերմանիայի հայկական գաղութը նույնպես վերածնվեց 1960-70-ական թվականներին: Սակայն նրա իսկական գաղթը սկսվեց 90-ական թվականներին՝ կապված Արցախի ազատագրական պայքարի և երկրաշարժի հետ: Հայրենիքին օգնություն ցույց տալուց բացի, գերմանական համայնքը հանդես է գալիս որպես հայ մշակույթի քարոզչության ջատագով: Դրսւ վկան է Ֆրանկֆուրտի գրքի միջազգային ցուցահանդեսներին Հայաստանի մշտական մասնակցությունը:

Ազգային գաղթներն ու վերածնունդը հայկական նույնիսկ սակավաթիվ գաղթավայրերում նոր վաղ քնակոխեցին Հայաստանի անկախությունից հետո: «Հայաստանի Հանրապետության անկախության գործընթացը» գրում է «Հայրենիքի ծայն»-ը, սկսած սեծովյան գաղթօջախներից, մեծ սպասելիքի ու վստահության դուռ է բացել նաև տասնամյակներով հայրենի եզրերից հեռու գտնվող ներքին սփյուռքի հայ զանգվածների համար»:¹¹

Այսպիսով, Հայրենիք-սփյուռք հարաբերություններում նոր փուլ նշանավորեց Հայաստանի Հանրապետության ծնունդը, որն ավելի կայուն ու գործնական դարձրեց այդ հարաբերությունները: Ազգային գաղթները, մեկ միասնական ազգ լինելու անհրաժեշտությունը համակեց բոլորին: Միայն հզոր Հայաստանի գոյությամբ իրեն ապահով կզգա և կրարգավաճի սփյուռքը, իսկ Հայաստանը ի դեմս սփյուռքի կունենա ամուր հեռարան: Դա փախապանազված եղևույթ է: 1990-ական թթ. սփյուռքահայ համայնքը, հայ անհատ բարերարները, բարեգործական կազմակերպություններն ու միությունները բավականին կառուցողական դեր խաղացին հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների բազմակողմանի զարգացման, հայության համախմբման և պահպանման գործում: Դա է հայության գոյատևման և հետագա բարգավաճման մայրուղին:

ОТНОШЕНИЯ РОДИНА-ДИАСПОРА В ОБЛАСТИ НАУКИ В 90-ЕХ ГОДАХ XX ВЕКА

Резюме

Э. Минасян

На основе широкого круга источников, публикаций и других материалов дается анализ взаимоотношений Армении и Диаспоры.

Независимость РА имело дзоякое влияние в сфере научного сотрудничества. В начале 90-ых, в результате тяжелейшего экономического кризиса, выехали многие ученые, что сыграло негативную роль в развитии науки в Армении. Со второй половины 90-ых ситуация начала стабилизироваться. Организуются научные конференции, симпозиумы и другие мероприятия, посвященные разным проблемам как развития науки в целом, так и механизмам взаимоотношений армянских ученых разных стран. В республике активно действуют многие организации из разных стран, что способствует восстановлению и развитию научного потенциала страны.

¹¹ «Հայրենիքի ծայն», 11 դեկտեմբերի, 1991: